

Hoogleraar psychologie Paul Verhaeghe (UGent) over leven in hyperkinetische maatschappij

'We horen kerk te weinig tegen neoliberalale meritocratie'

Het neoliberale maatschappijmodel maakt ons ziek en botst tegen zijn grenzen aan. "Een ideale tijd voor de fakkeldragers van normen en waarden om van zich te laten horen", vindt Paul Verhaeghe. "Maar ik hoor ze niet."

JAN DE VOLDER | We leven in een kantelend tijdperk. De omzich heen grijpende economische en financiële crisis, in combinatie met een wijderspreid onbehagen, toont aan hoe het neoliberale maatschappijmodel volop tegen zijn grenzen aanbotst. Met zijn kritiek op de neoliberale 'meritocratie' geldt Gents hoogleraar psychologie Paul Verhaeghe als een van de stemmen die dat inzicht het best vertolkt in ons taalgebied.

'Identiteitsvorming kan niet zonder normen en waarden, en die komen van buiten.'

Het hallucinante aantal depressies, zelfmoorden, eet- en andere stoornissen wijst op een diep onbehagen in onze cultuur. Waar komt dat vandaan?

"An Sigmund Freud danken we het inzicht dat iedere maatschappij bepaalt wat normaal is en wat afwijkt van de norm. Elke samenleving draagt bij tot de identiteit van haar burgers en heeft door haar normen zowel ziek als gezondmakende aspecten. Onze maatschappij is ingrijpend veranderd, met als gevolg een andere identiteit en andere stoornissen. Bovendien binnen een samenleving die de balans kwijt is en overhelt naar teveel ziekmakende factoren."

Wat zijn de ziekmakende factoren?

"Identiteitsvorming kan niet zonder normen en waarden, en die komen van buiten. In psychologische zin is identiteit altijd een constructie. Adopteer een kind uit Centraal-Afrika en het zal een andere identiteit hebben wanneer het opgroeit in België dan wel in New York. Met andere normen en waarden, want identiteit krijgt altijd vorm in wis-

selwerking met de omgeving. Tot de jaren 1970-1980 kreeg identiteit grosso modo vorm binnen het humanistische verhaal, of het nu socialistisch of christelijk geïnspireerd was. Nadien werd het neoliberale model dominant; dat is een vorm van pseudo-wetenschappelijk sociaal-darwinisme."

De 'survival of the fittest' verdrong de solidariteits- en gemeenschapsgedachte?

"Ja. Vanaf toen kreeg je een struggle for life-model. Daarbij werd de mens gezien als een competitief dier, dat wordt gedreven door zijn zelfzuchtige genen, waardoor hij permanent in strijd is. Met zijn concurrenten uiteraard, maar ook met zijn partner. Het model van de neoliberale meritocratie houdt voor dat je zelf verantwoordelijk bent voor je succes of je falen. Dat model creëert sociale angst, want je bent voortdurend in competitie met een bedreigende ander. De eigen identiteit wordt vastgehaakt aan economisch succes. Anders ben je een 'loser', een gestoorde. Dergelijk identiteitsmodel werkt ziekmakend: het genereert depressie en angst."

"De angst is vooral de angst voor de andere. Jongeren gebruiken drugs of alcohol om zich op te peppen vooraleer ze uitgaan. Als het ware om de strijd op de dansvloer aan te kunnen. Ook op de werkvloer wordt je waarde afgemeten aan de scores en resultaten die je haalt, het aantal dossiers dat je afwerkt. Anders is je baan in het gedrang. Vandaag is de meerderheid van de depressies werkgerelateerd: de burn-out doet zich bijvoorbeeld voor bij wie de hete adem van jongere collega's in de nek voelt. Dat zie je al op zeer jonge leeftijd: veel kinderen groeien op met het besef dat ze het niet gaan halen. De 'losers' vallen al vroeg definitief uit de boot. We krijgen nu al depressieve kinderen van zeven. Moeten we die ook antidepressiva geven zoals in de Verenigde Staten al gebeurt?"

Heeft meritocratie – het model dat de persoonlijke inzet en verdienste beter waardeert en verloont – ook geen goede kanten?

"Zeker. Ik ben er zelf een product van. Ik ben opgegroeid in een arbeidersgezin, maar mijn afkomst heeft mij niet verhindert een loopbaan uit te bouwen aan de universiteit. Het probleem is de koppeling met het neoliberale model dat overal een op het randje af dodelijke competitie installeert. Het modale voorbeeld is het personeelsbeleid van een bedrijf als Enron: dank elk jaar de 20 procent minst productieve werknemers af, ook als er winst wordt gemaakt."

Er wordt tegenwoordig nogal wat gedweept met Theodore Darvymple die het meritocratische model ook op sociaal zwakkere toepast. Of een dakloze of een drugverslaafde uit zijn situatie geraakt, is zijn verantwoordelijkheid.

"Ik snap het succes van die man niet. Hij is natuurlijk retorisch scherp en lardeert zijn stellingen met allerlei anekdotes en pseudowetenschappelijke bewijsvoering. Maar ik snap niet dat gevormde mensen hem achterna lopen. De verzorgingmaatschappij die hij zo hekket omdat ze de armen zou 'pamperen' werd in het Verenigd Koninkrijk sowieso dertig jaar geleden al ontmanteld. In een debat met hem toonde voormalig politicus en hoogleraar Frank Vandenbroucke heel duidelijk aan, met de cijfers in de hand, dat die opvattingen volledig naast de kwestie zijn."

Sinds de jaren 1990 dringt het markdenken overall door: de overheid richt 'overheidsbedrijven' op die de burger als een klant behandelt. Leerlingen werden klanten van hun leerkrachten en een ziekenhuis werd een 'zorgbedrijf'.

"Dat markdenken hoort niet thuis in domeinen als zorg, onderwijs en justitie. Ik ben daar zeer radicaal in. De effecten ervan zijn desastreus. Een groot Antwerps ziekenhuis heeft zijn bedden voor psychiatrische zorg afgestoten en vervangen door bedden voor cardiologie; die leveraren namelijk drie keer zoveel inkomsten op. Dat is een effect van het markdenken. Denk ook maar aan de vermenigvuldiging van de diagnostische tests die vaak compleet overbodig zijn, maar wel de kassa doen rinkelen. De vermarkting van de zorg is een dramatisch proces. Hetzelfde doet zich voor in het onderwijs."

"Na het indoctrinatie-onderwijs van fascisme en communisme, is men beginnen te geloven dat de school waardenvrij kon en moest zijn. Alleen vaardigheden zouden worden aangeleerd die het individu moesten helpen door te groeien: talenten, technische of wetenschappelijke competenties enzovoort. Op zich is dat niet fout, maar dat evolueerde al vlug naar het bijbrengen van attitudes zoals 'flexibiliteit'. Het onderwijs werd hoe langer hoe meer gericht op het afleveren van persoonlijkheidsprofielen die

passen in de neoliberale kenniseconomie. De eindermen staan daar vol van. Het komt er wat scherp gesteld op neer dat het onderwijs leerlingen moet afleveren die ondernemers van zichzelf zijn en die hun verworven competentie kapitaliseren op de arbeidsmarkt. Vergeet de 'Bil-dung van weleer' het moet opbrengen."

"De denkfout zat in het begin: er bestaat geen onderwijs zonder normen en waarden. We zouden ons dus beter afvragen welke ethiek we willen meegeven, want nu worden regelrecht individualisme, egoïsme, hebzucht en geldverdiene gepromoot. Willen we dat echt?"

Waar gaan we die normen en waarden halen?

"We zijn over een bepaald kantelpunt heen. Ik denk dat er van onderuit veel kan groeien. Je hoort steeds meer stemmen opgaan voor een ander beleid, een andere school. Er zijn niet zoveel mogelijkheden: of we gaan op dit elan verder en dan krijgen we breuklijnen met sociale onrust tot gevolg – denk maar aan de rellen in Londen en Parijs. Of we kiezen voor een andere weg. Ongeveer 10 procent Belgen neemt antidepressiva; tel daar de neuroleptica, de angstremmers, de slaapmiddelen, de alcohol en de cocaïne bij en je komt werkelijk aan een waanzinnige proportie. Dat kan niet blijven duren, geen samenleving kan zich dat permitteren."

'Markdenken hoort niet thuis in de zorgsector, het onderwijs en justitie.'

In een interview met Tertio sprak econoomist Geert Noels de hoop uit dat er uit de huidige crisis een nieuw model komt, dat zich laat vertalen als 'minder en beter'. Volgt u hem?

"Ik ben ervan overtuigd dat we moeten inleveren. Dat is op zich niet zo erg, want zeker in West-Europa leven we nog ver boven onze stand. Zoals Noels denk ik inderdaad dat de crisis ook kansen biedt voor verbetering. De mensen zijn het immers beu. Daarbij moet wel een keuze worden gemaakt van duurzaamheid: onze inspanningen moeten niet dienen om de virtuele economie opnieuw op de been te helpen, maar wel om de maatschappij opnieuw leefbaar te maken. Daar liggen voor politici enorme verantwoordelijkheden. Morele instanties als de kerk zouden die boodschap ook moeten meegeven."

Hoe ziet u de rol van de kerk?

"Wat we meemaken, gaat zodanig in tegen het humanisme. Zijn fakkeldragers moeten duidelijk spreken en stelling nemen. De huidige toestand zou toch een open deur moeten zijn voor het socialisme of het militante katholicisme? Maar ik hoor ze niet. Over het algemeen vind ik dat vertegenwoordigers van ideologie en religie

'Wie geen succes heeft, zal ziek zijn'

Paul Verhaeghe (G6) is klinisch psycholoog en psychoanalyticus. Hij werkt als gewoon hoogleraar aan de Universiteit Gent en geldt als een kenner van de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan (1901-1981). Zijn belangstelling gaat vooral uit naar de invloed van maatschappelijke veranderingen op de psychologie van de mens. Zijn boeken *Liefde in tijden van eenzaamheid* en *Het einde van de psychotherapie* vonden hun weg naar het grote publiek in binnen- en buitenland. De media pikken zijn inzichten de jongste tijd greig op. In het boek *Identiteit* dat deze zomer bij WPG verschijnt, stelt Verhaeghe dat de maatschappelijke en culturele context waarin we leven ons voorhoudt: "wie geen succes heeft, zal ziek zijn." "De dwang tot succes en geluk blijft een keerzijde te hebben: het leidt tot desoriëntatie en vertwijfeling. De mens is eenzamer dan ooit, de liefde is moeilijk te bereiken en betekenisvol leven werd diepgaand problematisch." (D.V.)

Info via <http://paulverhaeghe.psychonaalysis.be>

Paul Verhaeghe: "Wie langer dan twee weken rouwt, krijgt al xanax onder de neus geduwd."

U neemt vaak de 'genotscultuur' op de korrel. "We genieten ons te pletter, maar niemand is tevreden", is een bekende oneiner van u.

"De genotscultuur is een reactie op de patriarchale verbodscultuur waar we uitkomen. Dat model werd in dertig jaar tijd van tafel geveegd. Volgens de Franse psychoanalyticus, Jacques Lacan, is het gebod van het over-ich sinds de jaren 1970: 'jouïs' – geniet! Zo'n cultuur veegt het idee van het tekort volledig weg. Eeuwenlang leefden we in een cultuur die het ideaal van een totale bevrediging van de behoeften naar later en elders – desnoods in een hiernamaals – verwees. De grote godsdiensten zoals christendom en boeddhisme leren de mens omgaan met dat gemis, dat tekort. Het leven werd niet gezien als een langgerekt feest, veeleer intergendeel. Nu groeit de jeugd op met het idee dat er voor ieder tekort een oplossing is die je je kunt aanschaffen als je maar geld genoeg hebt. Maar dat zorgt voor een kateer, mooi benoemd door een Britse collega als 'depressief genot'. Ondertussen kennen we zoiets als een vakantiedepressie."

'Eigenlijk zijn kinderen bij ons niet welkom.'

Kunnen we niet meer om met lijden en tekort?

"Ziekte en dood worden ontkend. Zelfs rouw wordt hoe langer hoe meer gezien als een stoornis. Wie een geliefde verliest, moet na enkele dagen weer aan het werk en krijgt xanax onder de neus geduwd. Want rouw mag niet langer dan twee weken duren. Terwijl we uit de psychiatrie weten dat een rouwproces twee jaar doorgaat. En er is geen dag zonder nacht: gelukservaring heeft te maken met het – ook kortstondig – invullen van een tekort, van een ontsnappen aan lijden. Vroeger werd kinderen geleerd naar iets te verlangen en de invulling van de behoefte uit te stellen, bijvoorbeeld door verlanglijstjes voor Sinterklaas. Nu wordt hun behoefte al de volgende dag bevredigd: is het niet door mama of door papa, dan door oma of de nieuwe vriendin van papa."

Is de op genot en competitie gerichte westering psychologisch niet uitermate fragiel geworden?

"In termen van identiteit was er vroeger ongetwijfeld meer stabiliteit. Identiteitsverlenende factoren als het gezin en de grote narratieve kaders waren stabiel. Vandaag leven we in een ADHD-maatschappij: je moet voortdurend van hier naar daar springen, niet telang in dezelfde job blijven hangen enzovoort. Zo installeert de fragiliteit zich. De uitvergroting daarvan is de borderline. Een individu dat te flexibel is geworden en geen fundament meer heeft."

Hoe geraak je daaruit?

"Vanuit de vaststelling dat het gemeenschapsdenken niet direct terugkomt en dat we sterk individualistisch zijn geworden, denk ik dat we de vraag moeten stellen: wat maakt mij werkelijk gelukkig? Waarbij voel ik me goed? We zijn zodanig opgepept in ons artificiële zoeken naar succes, dat we die vraag nog amper stellen. Alle studies wijzen uit dat – vanaf een bepaald niveau van levensstandaard – meer inkomen niet gelukkiger maakt. Wat wel leidt tot welbehagen is de uitwisseling met anderen: iets geven en iets terugkrijgen. Al probeer ik in mijn vakgebied niet te vaak de grote woorden solidariteit, vriendschap, empathie en altruïsme te gebruiken, daar draait het uiteindelijk wel om."

te oordelen of dat kan. Maar als de sterke man van een katholieke universiteit al zo denkt..."

Van welk maatschappijmodel bent u voorstander?

"Vanuit mijn vakgebied pleit ik voor het Scandinavische model. Studies tonen een significante correlatie aan tussen inkomensongelijkheid en agressie in de samenleving, mentale stoornissen, druggebruik, tienerzwangerschappen en slechte gezondheid. In West-Europa doen we het beter dan het Angelsaksische maatschappijmodel, maar we zitten op een hellend vlak. De Scandinavische maatschappijen doen het significant beter. Finland bijvoorbeeld is een land dat enorm investeert in onderwijs en op-

voeding. Dat doen wij veel te weinig. Eigenlijk zijn kinderen bij ons niet welkom."

Hoezo?

"Ondanks veel winddressing investeren we niet echt in kinderen. Buren klagen over het lawaai van scholen en speelpleinen. Je moet eens met een kind op restaurant gaan. Een instelling als de Universiteit Gent met achtduizend werknemers, telt maar twee crèches. Dat kan toch niet. In Scandinavië moeten bedrijven en instellingen vanaf een bepaald aantal werknemers kinderopvang aanbieden. Iedereen die er met kinderen werkt, heeft een hogere opleiding en het schoolstelsel is er gericht op het kind zelf, niet op competitie enzovoort."

te weinig hun mond opendoen. Ze verschuilen zich vaak achter 'er is geen alternatief'. En soms nog erger. Zo vind ik dat recente uitspraken van André Oosterlinck niet door de beugel kunnen."

Maarop doet u?

"Hij stelde vorig jaar voor het inschrijvingsgeld voor economisch niet-rendabele richtingen te verdubbelen en dat voor rendabele studierichtingen te halveren. Ik vind dat wraakroepend voor het beeld van een instelling die toch katholieke waarden zou moeten promoten. Ik zou dat begrijpen voor een neoliberal als Bart Verhaeghe (*naamgenoot, maar geen familie, nvdr*). Het is normaal dat hij Uplace wil om er geld mee te verdienen. En het is aan de maatschappij om